

JIŘÍ BURIÁNEK

VÝVOJ OBAV ZE ZLOČINU V ČESKÉ SPOLEČNOSTI

Obavy ze zločinu a vnímání bezpečnostních rizik zapadají do obrazu současné rizikové společnosti. Reprezentují svým způsobem její „definiční znak“ nebo přinejmenším důležitý prvek veřejného mínění, a to zřejmě proto, že:

- jsou nápadná a více ovlivněná aktuální situací,
- bývají častěji předmětem morálních panik a politického zneužívání.

Zatímco donedávna byl pojem rizika spojen obecně spíše s jednotlivou hrozbou (a měl tedy ráz ojedinělé „patologie“), v současnosti se již stává inherentní složkou systému a spoluurčuje jeho podstatu. I když se rizika stávají neodmyslitelnou součástí každodenního života, nepřestávají občany zneklidňovat. Jakmile začne být veřejné mínění masírováno vlnami „morálních panik“ [Cohen 1980], začne tím ochotněji projevovat nemalá očekávání, pokud jde o zvládnání, o „management“ rizik. Na šíření těchto nálad profitují společně politici i média. V některých zemích sílí punitivita postojů a silný tlak na represii [situaci u nás jsme mapovali in Costelloe et al. 2002]. Postoje někdy ztrácejí své reálné opodstatnění, neboť některé výzkumy potvrdily paradoxní charakter obav ze zločinu: nejvíce obav vykazují často ti respondenti, kteří nežijí na místech se zvýšenou kriminalitou a u kterých je riziko viktimizace pod hladinou průměru [srovnej Sessar 2001; dále např. Ferraro 1995; Boers et al. 1997].

Ač se o bezpečnosti vede racionální diskurz, přesto dominuje komplex subjektivních postojů [Crawford 2002: 7]. Inspirován koncepcemi Feeleyho a Simona [1994] uvádí Jock Young ve své Exkluzivní společnosti [Young 1999: 69–70] šest komponent rizika důležitých pro vývoj „aktuárních“ postojů:

1. reálný nárůst dokumentovaný statistikami,
2. široká publicita dříve latentních forem,
3. růst nároků a očekávání v souvislosti s otevíráním nových prostorů (civilizovanost pracovního prostředí, ale též veřejných prostor, hostinců, atd.),
4. odstup související s rozpadem komunity, nepředvídatelností reakce okolí,
5. reflexivita umocněné nejistoty – sama úroveň rizik je nejistá, ani experti se neshodnou,

6. refrakce – mediální zprávy chtějí zaujmout, šokovat, proto obavy ze zločinu neko-relují se skutečným rizikem.

Například Z. Bauman [2002: 62] nabízí v úvahách o „tekuté“ modernitě a o soudobé vyhraněně individualizované společnosti inspirativní metaforický obraz člověka na číhané (*proowler*) nebo stopaře (*stalker*): „Je to jejich výjimečná svoboda pohybu, libovůle objevovat se a zase mizet a vstupovat na místa, jež považujeme za chráněná před přečiny, což je činí obzvláště vhodnými k absorbování či kondenzaci našich obav (*fears*).“ Souvisí to údajně i s rostoucí péčí o zdraví a s obavami o vlastní tělo. Podle Baumana je „perfektní rovnováha mezi svobodou a bezpečností [...] zřejmě logicky inkongruentní a prakticky nemožná, avšak sama o sobě je nejmocnějším důvodem pro hledání stále lepších formule pro řešení“ [Bauman 2001: 72].

Nastupující reflexivní kriminologie [Nelken 1994] poukazuje na skutečnost, že vyhodnocování rizik a jejich veřejná kontrola mají usnadnit „kolonizaci budoucnosti“. Ve společnosti se normalizuje dozorování, testování či prohlížení lidí, zavádějí se procedury utajování [srovnej N. Reichmanová 1998: 151]. Podle Pat O'Malleyové nejde ani tak o postížení příčin jako o statistickou mapu rizikových faktorů a distribuce rizik [O'Malley 1998: xii]. Nakonec i policie se věnuje hlavně tomu, co s rizikem souvisí a co zajímá pojišťovny, také ona se stává expertem na riziko. V rizikové společnosti se tak snoubí tři prvky:

- budování solidarity na podkladě strachu, exkluze,
- „sekularizace“ rizik, jejich scientizace,
- kalkulovatelnost a pojistitelnost rizika [srv. Nelken 1994: 103].

1. OBAVY ZE ZLOČINU

Obavy ze zločinu se staly často předmětem empirického výzkumu ať už v běžných sociologických výzkumech veřejného mínění, anebo v rámci specializovaných viktimologických studií. Základní indikace odpovídají teoretické koncepci **obav ze zločinu** (*fear of crime*), jak ji reprezentují např. K. Ferraro [1995], W. Skogan [1986], K. Boers [1991] nebo K. Sessar [2001]. O bezpečnostních rizicích uvažujeme v poměrně úzkém kontextu kriminality a jejího bezprostředního předpolí, ovšem s akcentem na jejich subjektivní percepci, která nemusí odpovídat bezprostřední viktimitizační zkušenosti [Ferraro 1995: 3]. Můžeme připomenout závěr Hollowayové a Jeffersona [1997: 256], že pojem obav není dostatečně teoreticky rozpracován a že Ferraro sám je jedním z mála autorů, který se nevyhýbá určité souvislosti mezi obavou (*fear*) a strachem (*anxiety*). Sociologické měření těchto jevů samozřejmě vychází z principů metodologického individualismu, interakcionistické inspirace se objevují až v poslední době [Boers 2003]. S. Walklateová [1998: 550] přisuzuje významnou roli také komunitní složce a hodnotám důvěry v návaznosti na Giddensův koncept ontologického bezpečí.

K. Boers již v roce 1991 rozlišil tři možné pohledy na obavu ze zločinu:

- viktimitizační perspektivu na úrovni osobnosti,
- perspektivu sociální kontroly na sociální mezoúrovni (sousedství),
- perspektivu sociálního problému na makroúrovni.

V prvním případě jde o zkušenost viktimizace a o její statusové koreláty. Viktimizace však působí nepřímo, prostřednictvím vyhodnocování rizik, do něhož zase vstupují i odhady možností zvládnání rizik, takže je zde těžké mluvit o míře racionality v jejich hodnocení [Garofalo 1981: 856–857; Boers 1991: 109–111; Ferraro 1995]. Platí však třeba i to, že oběti trestných činů nejsou ve svých postojích punitivnější než ostatní.

V makrosociologickém směru zkoumání vystupuje obava ze zločinu jako součást nebo symbol širších sociálních problémů. Může jít také o efekty působení masmédií. Jejich vliv ovšem není kauzální, projevuje se v nastolování agendy a posilování postojů. Výzkumy obvykle nepřinášejí výraznější korelace mezi sledováním médií a bezprostředními obavami [Chiricos et al. 1997; Skogan a Maxfield 1981; Reuband 1998]. Média však ovlivňují sociální a politické postoje.

Třetí směr analýzy vychází obvykle z konceptu sociální dezorganizace, z tradice nastartované prací Shawa a Mc Kaye [1942]. Projevy necivilizovanosti a sociální exkluze v nejbližším okolí mohou intervenovat do utváření postojů ke zločinnosti, explanační síla tohoto faktoru byla již několikrát empiricky ověřena jako výrazná.

K. Boers nedávno nabídl model (Obr. 1), který nechce zůstat u monokauzálních výkladů a postuluje interaktivní pojetí, propojení strukturálních a procesuálních aspektů. Podle našeho názoru by bylo žádoucí uplatnit podobný přístup v dalších analýzách fenoménu obav ze zločinu a hodnocení rizik.

Předložený model pracuje s celou řadou známých pojmů. Například zranitelnost [Kilias a Clerici 2000] bývá často koncipována a studována v závislosti na statusových proměnných (věk, pohlaví, vzdělání). Je však ovlivněna také životním stylem, zaujímanou sociální rolí, tedy sociálním prostředím ve významu „milieu“, tj. aktuálních podmínek odpovídajících propojení různých faktorů v sociálním prostoru. Nejde tedy jen o vertikální diferenciaci společnosti, ale o odlišnosti v horizontálním směru: v hodnotových orientacích, v akceptovaném a vyjadřovaném životním stylu. Zde pak můžeme hledat kořeny některých paradoxů: např. život v dezorganizovaném prostředí berou někteří

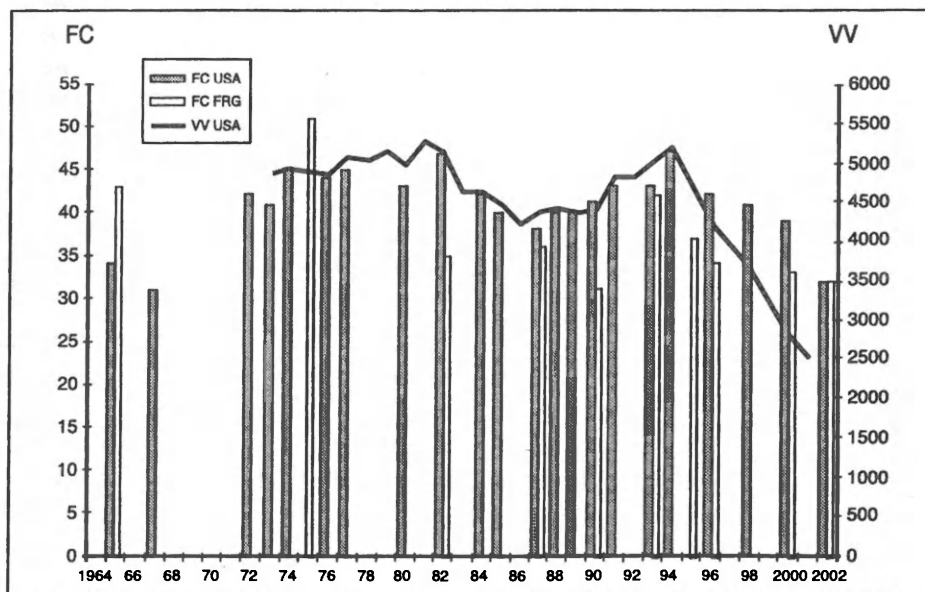

Obr. 1: Boersův model analýzy obav ze zločinu [Boers 2003: 13]

jedinci jako žádoucí a atraktivní životní styl, jiní ho berou s odstupem jako sice ne hrozbu, ale jako mrzutost, obtíž (*annoyance*). Tyto okolnosti mohou být popsány spíše pomocí kvalitativních studií socioprostorových aspektů a sociální konstrukce [Walklate 1998].

Obava ze zločinu je tedy jenom jednou z forem postojů ke kriminalitě, zahrnuje jak sociální, tak individuální dimenzi (přítom zneklidnění konkrétní osoby nemusí odpovídat názoru na celospolečenskou situaci). Jde o emoční reakci na riziko, které je vnímáno jako hrozba vůči jednotlivci. Zahrnuje komponenty kognitivní včetně vyhodnocení rizik (*risk assessment*) i behaviorální (vyhýbání se rizikovým situacím). I když různé postoje navzájem korelují, nejsou totožné [Ferraro 1995: 27–33]. V dosavadní operacionalizaci – jako deklarovaný pocit bezpečí na ulici po setmění – zahrnuje (implicitně nebo explicitně) jen některé formy násilné trestné činnosti, zatímco jiné spadají spíše pod kategorii „zneklidnění“ [podrobněji viz Farrall et al. 1997]. Také na našich datech můžeme prokázat, že obecné indikace ukazují vyšší hladinu strachu nežli specifické, přitom ještě nižší bývá odhad pravděpodobnosti postižení.

Z metodologického hlediska jsou zajímavé experimenty, které naznačují, že vyšší hladinu obav produkuje kvantitativní výzkum, kde při deklaraci obav může jít o vliv fenoménu „absence postoje“. Přes tyto obtíže máme k dispozici řadu srovnatelných údajů, například z Eurobarometru [1996, 2000, 2002]. V posledním šetření překročilo hranici 20% podílu odpovědi „velmi málo bezpečně“ pouze Řecko, mezi 15 a 20 % se umístily V. Británie a Itálie. Na konci žebříčku figuruje Rakousko s pouhými 2 % „very unsafe“. Z hlediska našich výsledků (Graf 5) by se ČR republika řadila mezi země velmi bezpečné. Tendence k redukci obav souvisí se stabilizací nebo poklesem úrovně kriminality a projevuje se v řadě zemí (Graf 1).

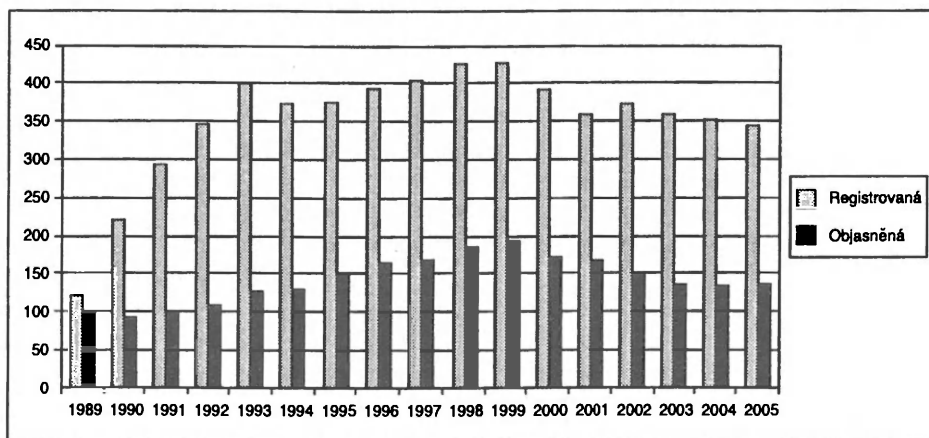

Graf 1: Obecná obava ze zločinu (FC, %) v USA a SRN 1965–2002 a viktimizace v USA (na 100 000 obyv. – VV) [Boers 2003]

Z hlediska komparace je pro nás zajímavá situace v Německu, které zažilo v 90. letech velký vzestup obav (zejména ve východní části), ačkoli kriminalita zde sotva dostihovala úroveň původních spolkových zemí. Šlo tedy spíše o reakci na změnu poměrů, přičemž vzestup obav byl silný i u dalších hrozeb [ekonomických, politických – srov. Boers 2003; Sessar 2001; Kury 1997]. Východní část Německa charakterizuje podobný vývojový trend jako v ČR, dokonce i v tom směru, že nejvyšší obavy se postupně přesouvají z velkých měst do středních. Na rozdíl od našich západních sousedů však zneklidnění plynoucí z ekonomických rizik stoupalo u nás jenom v určitých vývojových fázích. Boers na základě posledního vývoje preferuje hypotézu o **seberegulačních adaptačních procesech**, které umožňují zvládnout „mentální autodynamiku“ transformace, a to možná výrazněji nežli nějaká preventivní komunitní opatření [Boers 2003: 7].

Po roce 1989 došlo u nás k výraznému růstu kriminality (zachycené v policejní statistice evidovaných trestných činů) a v úrovni postižení občanů jsme se rychle přizpůsobili západní Evropě. Vývoj kriminality v ČR vykazuje po přechodném období stabilizace **tendenci k poklesu** (Graf 2). V dominující složce **majetkové kriminality** zaujímají největší podíl krádeže prosté, které současně snižují objasňenost trestné činnosti. Ta v této položce činí 28,5 %, zatímco celkově dosáhla v roce 2001 maxima, tj. 46,5 %. V posledních dvou letech klesala registrovaná kriminalita meziročně zhruba o 8 %. Průběžné výzkumy viktimizace nicméně ukazují spíše stabilní postižení občanů trestnou činností (zhruba 25 % za rok).

Paradox obav bývá nejčastěji demonstrován na situaci žen. Vyšší úroveň obav zřejmě souvisí s jejich vyšší zranitelností, a to nejen fyzickou, ale také psychickou. Výraznou roli zde hrají důsledky násilných činů, zejména sexuální povahy. Tyto hrozby údajně podporují i zvláštní typy patriarchální genderové seberegulace [Stanko 1997]. Úvahy o efektu „zastínění“ ovšem nejsou plně empiricky prokazatelné, obavy žen z jiných druhů kriminality jsou vyšší než obavy ze znásilnění, snad jen u mladých žen lze o specifickém vlivu sexuálních deliktů uvažovat. Nové světlo do těchto debat mohou vnést

Graf 2: Vývoj kriminality v ČR 1999–2005

výzkumy domácího násilí, které ukazují překvapivě vysokou míru zasažení žen tímto typem zkušenosti, který se zřejmě projevuje kumulativně a dlouhodobě.

Také u nás několik dílčích kvantitativních analýz [Pechačová 1998; Hrabá 2000] již celkem osvětlilo poměrně složité vztahy mezi sociálním postavením a zázemím, vlastní viktimitizační zkušeností a obavou ze zločinu, přičemž ke zprostředkujícím faktorům je třeba počítat důvěru v instituce (a možná dokonce i politickou orientaci) i otevřenost vůči vlivu médií. Tato komplikovaná struktura postojů vykazuje značnou provázanost a stabilitu. Jako trvale aktuální se proto ukazuje detailnější analýza jednotlivých rizik a zejména **sledování hlavních trendů**, byť v rovině převážně deskriptivní. Na pozadí statistik vývoje kriminality lze položit jedinou základní otázku: Dochází i u nás k adaptaci na novou situaci, k „normalizaci“ rizik, popřípadě také kde a ve kterých sociálních skupinách?

2. TRANSFORMACE ČESKÉ SPOLEČNOSTI JAKO ADAPTACE NA RIZIKA?

2.1 Výzkumy pocitu bezpečí

Od roku 1999 prováděla agentura UNIVERSITAS v rámci grantu MV ČR (řešitel doc. dr. J. Buriánek, CSc.) šetření „Bezpečnost občanů“, později pod názvem „Kontinuální výzkum viktimitizace a pocitu bezpečí občanů“ (2000–2002). Aktuální trendy vývoje můžeme analyzovat na datech z výzkumu *Aktér 2006* (byl realizován v rámci výzkumného záměru katedry sociologie FF UK): využíváme data sebraná v únoru 2006, a proto výzkum umožňuje mimo jiné také porovnání údajů z policejních statistik za rok 2005 se zkušenostmi občanů v tomtéž období.

Sociologické výzkumy *Bezpečnostní rizika* byly realizovány metodou standardizovaných rozhovorů na celém území České republiky. Dotázáno bylo celkem vždy cca **čtrnáct set respondentů** starších čtrnácti let (od patnácti let včetně), přičemž použité kvóty (věk, pohlaví, vzdělání, ekonomická aktivita) zajistily reprezentativitu výběrového souboru. Výzkum *Aktér 2006* byl proveden stejnou metodikou (byly přitom použity identické baterie otázek na základní aspekty pocitu bezpečí). S ohledem na zaměření výzkumu byl použit větší vzorek respondentů, velikost souboru činila nakonec **1 939 dotázaných**.

V tomto datovém souboru nacházíme vyrovnaný podíl mužů a žen (49,3 : 50,7 %). K české národnosti se přihlásilo 98 % dotázaných. Základní charakteristiky výběrových souborů ukazují, že používaná metodika garantuje jejich shodu. Drobnou odchylku představuje zastoupení velikostních skupin obcí (větší zastoupení Prahy v roce 2006 – 18 %), které bude třeba systematictěji kontrolovat v následující analýze. Přesto je zřejmé, že na tomto základě je možné pracovat s časovými řadami a pokoušet se o spolehlivé odhady trendů. Absenci údajů za roky 2004 a 2005 bohužel nejsme s to kompenzovat.

2.2 Viktimizace v období 1999–2005

V našich výzkumech se proti jiným (tzn. speciálním viktimologickým) projevuje příznivější obraz, protože neregistrujeme hrozbu nebo pouhý pokus o některý z trestných činů. **Od roku 1998 fakticky nepoklesl podíl občanů přímo postižených trestným činem:** údaje za uvažované období, kdy se respondenti vyjadřovali k právě uplynulému kalendářnímu

roku, ukázaly zasažení populace ze 24–25 %, v roce 2002 (tedy za rok 2001) 22,5 %, v roce 2003 (za rok 2002) 26 %, v roce 2006 (za rok 2005) **22,7 %**! Také údaje o postižení rodiny nebo přátel vykazují značnou stabilitu, v posledním roce (resp. třech letech) opětovný pokles. Otázky na postižení konkrétními činy rovněž přinášejí ustálený obraz.

Stal/a se v roce 2005 objektem některého z těchto činů:

<i>% alespoň jednou</i>	1999	2002	2005
1. Krádež věcí z auta nebo jeho úmyslné poškození	13	12	13
2. Přepadení na ulici s loupežným motivem, násilný fyzický útok s ublížením na zdraví	3,5	2	3
3. Krádež vloupáním, tj. věcí nebo majetku z bytu, chaty, sklepa	12	11	8
4. Prostá krádež věcí nebo peněz: na ulici, v zaměstnání, v dopravních prostředcích nebo veřejných prostorách	12	13	12
5. Jakýkoli jiný čin, který by mohl být stíhán jako trestný (od krádeže auta až třeba k sexuálnímu zneužití nebo znásilnění) ¹	6	6	6

Ohlásil/a některý z těchto činů na policii nebo někomu jinému:

	2000	2002	2003	2006
1. Ano, policii	53	56	56	52
2. Ano, zástupci jiné organizace (úřadu, lékaři, apod.)	2	3	2	3
3. Ne, jenom svým nejbližším	24	17	17	16
4. Ne, vůbec nikomu	20	25	26	29

Údaje o tom, kolik procent z postižených hlásí trestný čin, se v posledních letech stabilizovaly. Tento údaj zřejmě zatím nelze dávat do přímého vztahu k úředním statistikám kriminality, které vykazují její pokles. Dřívější výzkumy ukázaly podobnou tendenci hlásit zhruba polovinu událostí, i když pásmo kolísalo prakticky od maxima (hlášení krádeží aut) po hodnoty takřka minimální (sexuální násilí).

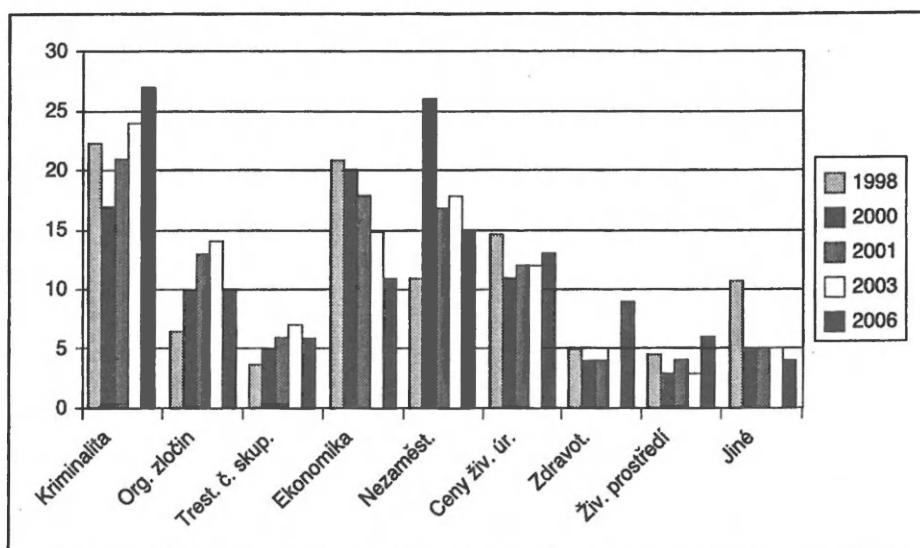
Z hlediska cílů naší studie je nutné uvést, že viktimizace je stále vyšší ve skupině mužů, i když rozdíl už přestává být statisticky významný. U mládeže je sice procento viktimizace nižší, ale jiné výzkumy ukázaly vyšší riziko násilného útoku. Podle nejnovějších údajů se zdá, že spíše stoupá postižení nejstarších občanů, avšak to by bylo třeba ještě ověřit.

	Oběť
15–20	14,2
21–25	22,3
26–35	27,2
36–45	20,9
46–55	23,6
56 a více	23,0
Celek 06	22,7
Muži	24
Ženy	22

¹ V roce 2005 tato kategorie rozdělena do dvou – sexuální delikty (1 %) a ostatní trestné činy (5 %).

2.3 Hodnocení bezpečnostní situace občany

Řada šetření veřejného mínění potvrzuje takřka neotřesitelnou pozici kriminality a jejích variant na různých žebříčcích aktuálních společenských problémů.

Graf 3: Vnímání společenských problémů v roce 1998–2006: Nejdůležitější problém

Výzkumy koncem 90. let však naznačily, že je třeba u části veřejnosti počítat s aktualizací problémů v oblasti ekonomické. Nejčerstvější údaje potvrzují trend jejich poklesu (Graf 3), platí tedy, že zlepšení ekonomické situace nachází svůj odraz ve veřejném mínění a že se kriminalita víceméně vrací na první místo žebříčku „hlavních problémů“. Zajímavý je mírný nárůst percepce problémů ve zdravotnictví. V artikulaci nejdůležitějšího problému se mírně zvýšil důraz na obecnou kriminalitu, ve skupině ekonomických problémů vystoupila do popředí nezaměstnanost.

V individuální rovině se ale pocit ohrožení kriminalitou nemění. V příslušné baterii otázek zůstala položka zjišťující nějaké osobní problémy v dané oblasti z hlediska rozložení odpovědí prakticky beze změny.

Pro subjektivní hodnocení bezpečnostní situace ve státě se stále hodí parafráze českého pořekadla „jinde hůře, doma nejlíp“. Většina dotázaných uvádí v posledních letech víceméně špatnou situaci ve státě (54 %): právě tady lze předpokládat silný vliv médií. Ostatně údaje odpovídají názoru lidí na to, co je největším problémem naší společnosti.

V roce 1995 hodnotilo situaci v okolí bydliště jako více či méně špatnou 37 %, v roce 1999 jenom 27 % respondentů, v roce 2000 31 %, v roce 2002 dokonce jen 21 %, v roce 2006 24 %. Struktura odpovědí však zůstává poměrně stabilní.

Poslední výzkum potvrzuje existující diskrepanci mezi pocitem bezpečí doma a na ulici (a to vždy večer). Naše údaje ukazují v těchto základních otázkách na pocit bezpečí **příznivý trend redukce obav**, který se ale v posledních letech zřejmě **zastavil**:

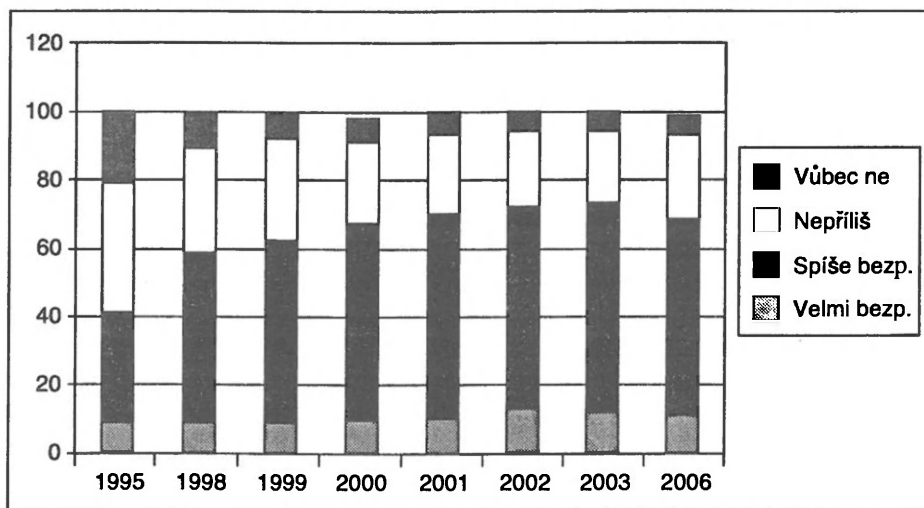
		1995	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2006
Bezpečí večer doma	++	31	30	26	32	30	32	33	36
	+	37	52	60	56	58	57	56	54
	-	24	14	11	10	10	9	10	9
	--	7	4	3	2	2	2	2	1
	?	0	1	0	0	1	0	0	0
Bezpečí večer v okolí bydliště	++	9	9	9	10	10	13	11	11
	+	32	50	53	57	60	59	63	57
	-	38	30	30	24	23	22	20	25
	--	21	10	7	7	6	6	6	6
	?	0	1	2	1	1	1	1	1

++ = cítí se velmi bezpečně

-- = cítí se vůbec ne bezpečně

Pohyb za světla v místě bydliště přináší převažující pocit bezpečí u 92 % dotázaných (33 % „velmi bezpečně“).

Získaný celkový obraz vývoje ovšem poněkud zkresluje situaci. Příznivý trend se zastavil díky poklesu v Praze, zatímco v ostatních velikostních skupinách obcí došlo v průběhu posledních tří let k dalšímu zlepšení pocitu bezpečí (večer na ulici v okolí bydliště). Lze to ukázat na podrobném třídění dat (Tab. 1).

Graf 4: Vývoj pocitu bezpečí večer v okolí bydliště 1995–2006

Tab. 1: Závislost pocitu bezpečí na místě bydliště v roce 2001 a 2006

2001	Velmi	Spíše	Spíše ne	Vůbec ne	Neví		
do 2000	18,4	63,3	11,7	5,1	1,6	100	
do 10 000	9,4	65,2	20,6	3,0	1,8	100	
do 50 000	8,6	66,7	22,2	1,8	0,7	100	
50 000–100 000	9,4	47,2	33,9	8,9	0,6	100	
nad 100 000	6,6	56,3	27,3	9,3	0,5	100	
Praha	5,9	52,1	31,9	9,0	1,1	100	
CELKEM	10	60	23,4	5,5	1,1	100	
2006	Velmi	Spíše	Spíše ne	Vůbec ne	Neví		Obět (%)
do 2000	17	67	13	2	1	100	14,6
do 10 000	18	59	19	2	1	100	21,1
do 50 000	10	62	24	4	1	100	20,0
50 000–100 000	7	57	29	7	0	100	25,6
nad 100 000	9	59	25	6	1	100	20,4
Praha	8	43	34	15		100	31,7
CELKEM	11	57	25	6	1	100	

Tab. 2: Vztah mezi pocitem bezpečí, viktimizací, věkem a pohlavím

Obět 2005	Pocit bezpečí						
		Velmi bezp.	2	3	Vůbec ne	Neví	
1 ANO	Muži	9,9	59,2	23,8	7,2		100
	Ženy	3,9	45,6	32,5	17,0	0,5	100
	CELEK	7,0	52,7	28,0	11,9	0,2	100
2 NE	Muži	15,8	63,5	17,8	2,2	0,4	100
	Ženy	8,4	54,1	29,6	6,9	0,9	100
	CELEK	12,0	58,7	23,9	4,7	0,7	100
1 ANO	15–20	12,9	35,5	38,7	12,9		100
	21–25	8,6	54,3	31,4	5,7		100
	26–35	8,7	58,7	28,6	4,0		100
	36–45	5,5	53,4	26,0	15,1		100
	46–55	8,7	52,2	25,0	14,1		100
	56 a více	1,3	48,7	26,3	21,1	1,3	100
<i>alfa 0,09</i>		7,2	52,7	27,9	11,8	0,2	100
2 NE	15–20	16,0	59,9	19,8	3,2	1,1	100
	21–25	11,5	58,2	23,8	5,7	0,8	100
	26–35	14,6	58,9	23,2	3,0	0,3	100
	36–45	14,5	59,4	22,5	3,3		100
	46–55	9,1	61,4	24,8	4,7		100
	56 a více	6,7	53,1	28,7	9,1	2,4	100
<i>alfa 0,001</i>		12,0	58,6	24,0	4,7	0,7	100

V Praze tedy stoupl podíl větších či menších obav za pět let zhruba o 10 %, zatímco jinde spíše mírně klesl. I když se tedy situace až donedávna jevila jako paradoxní (jakkoli není vyloučeno, že větší města péčí o pocit bezpečí občanů skutečně podceňovala, nebo prostě jen nestačila zajistit), nyní již názor občanů více odpovídá očekávatelnému vlivu velikosti sídla. Přesto upozorňujeme na vyšší viktimizaci právě i ve městech s 50 až 100 tisíci obyvateli!

Pocit bezpečí je samozřejmě ovlivněn také pohlavím respondenta i vlastní zkušeností (viktimizací).

U žen zvyšuje negativní zkušenost podíl maximálního zneklidnění zhruba o 10 %. Podobný posun nacházíme u starších respondentů (nad 35 let), ale také u nejmladších. Na předchozí viktimizaci reagují méně výrazně muži (asi 5 % u největších obav) a zejména skupina od 21 do 35 let.

2.4 Percepce rizik – konkrétní obavy a pravděpodobnost postižení

Pokud se občané vyjadřují ke konkrétním rizikům, vzniká žebříček dosti podobný statistickému obrazu struktury trestné činnosti, i když celkem přirozeně se relativně vysoké obavy týkají i násilných trestných činů. U celé dotázané populace vychází následující pořadí podle průměru:

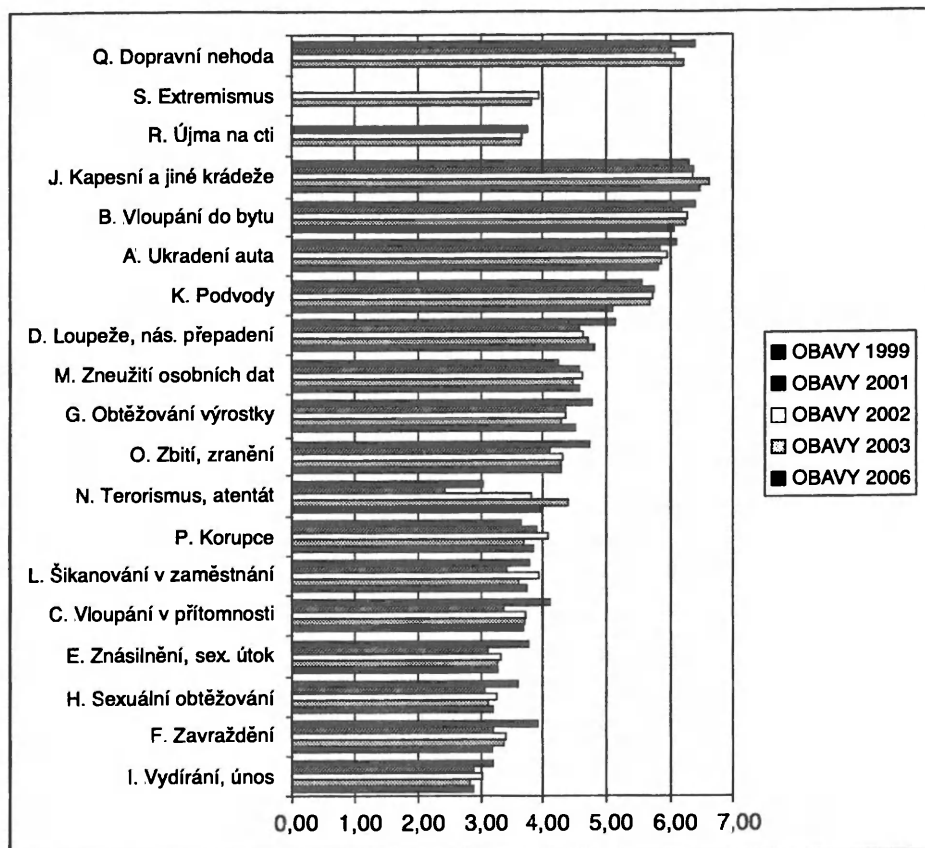
	2002	2003	2006
• kapesní krádeže	6,35	6,6	6,47
• vloupání do domu	6,29	6,3	6,05
• dopravní nehoda	6,07	6,1	–
• krádeže auta	5,95	5,9	5,81
• podvody	5,71	5,6	5,10

Jako relativně malá byla před zářím 2001 vnímána rizika teroristického útoku (2,46, pak 3,8, na počátku roku 2006 kolem 4,0!), stabilně nízké je hodnocení rizika vydírání, resp. znásilnění (ve skupině žen ovšem tato hrozba získává vyšší váhu – 4,5, sexuální obtěžování 4,2).

Ve většině srovnávaných položek registrujeme stabilizaci míry „velkých“ obav, nicméně pokles průměrných hodnot strachu. První tři položky zahrnuté do Grafu 5 nebyly v roce 2006 sledovány.

Reálné proporce jsou ovšem leckde posunuty: např. v roce 2003 zhruba tři čtvrtiny (78 %, nyní již 82 %) dotázaných vlastnilo automobil, ve skupině vlastníků dosáhl index obav 6,7 (u ostatních 3,0). O specifické fenoménu „obavy“ svědčí i to, že velké obavy z ukradení auta měli někteří z těch, kteří auto nevlastnili (může jít ovšem o majetek sousedů, příbuzných, o problém zájemců o koupi, apod.). U sexuálních trestných činů byl podíl obav u mužů zanedbatelný, zatímco skoro čtvrtina žen se tohoto typu postižení vážně obává.

O něco realističtější pohled nabízí odhad pravděpodobnosti postižení, ten bývá na stejné škále vždy posunut níže. Zajímavé však je, že se rozdíl mezi deklarovanou obavou a pravděpodobností v posledních letech snížil. Dříve přesahoval v některých polož-

Graf 5: Vývoj obav z bezpečnostních rizik

kách rozdíl jednoho bodu v indexu 1–10, v současné době činí rozdíl ca 0,5 bodu. To bychom mohli interpretovat jako další nárůst realismu ve veřejném mínění.

Pořadí rizik podle subjektivní **pravděpodobnosti** můžeme shrnout pro celý soubor na základě průměrů takto:

	2001	2002	2003	2006
• ukradení auta	5,42	5,43	5,64	5,52
• vloupaní (bez rozlišení dům – byt)	5,50	5,44	5,66	5,48
• přepadení (násilné, loupež)	3,96	3,95	4,17	4,32
• fyzický útok, zbití	3,71	3,60	3,69	3,84
• znásilnění	2,62	2,72	2,82	2,83

V indikátorech pravděpodobnosti se situace ukazuje jako poměrně stabilní. Mírný vzestup můžeme najít v položkách týkajících se násilné kriminality (loupež, fyzický útok).

Tab. 3: Pravděpodobnost postižení podle pohlaví a sociálního statusu

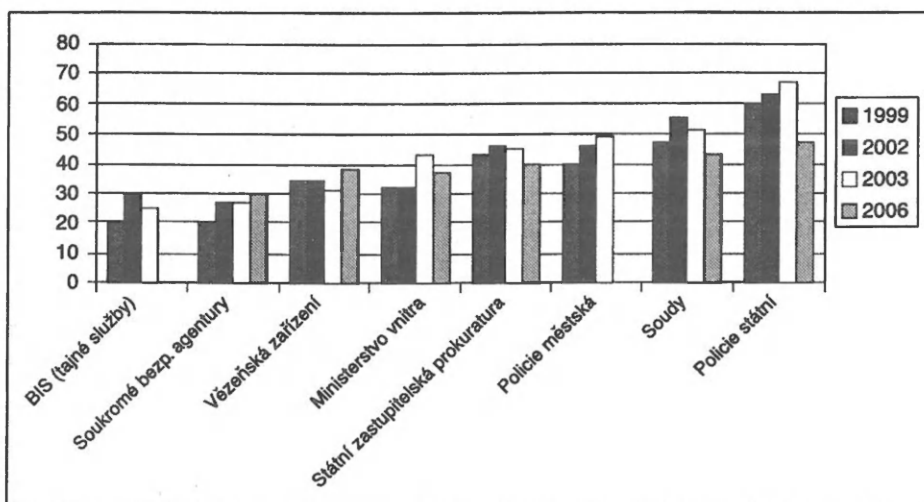
2006	Ukradení auta	Vloupání	Oloupení	Znásilnění	Zbití
Muži	5,63	5,34	4,01	2,09	3,74
Ženy	5,39	5,62	4,62	3,56	3,93
Vlastní auto	5,85	5,50	4,26	2,79	3,77
Bez auta	3,93	5,44	4,58	3,02	4,17

Už v žebříčku za rok 1999 stály *na prvním místě jak deklarované obavy, tak odhadovaná pravděpodobnost ukradení auta a dopravní nehody* (u „velké“ pravděpodobnosti 29 % za celek, údaj o průměrné obavě může být zkreslující). V průměrných hodnotách nepozorujeme tak velké rozdíly zřejmě díky tomu, že ne všech občanů se riziko krádeže auta reálně dotýká. Vlastnictví auta indikuje samozřejmě také obecnější rozdíl sociálního postavení, takže vlastníci aut se více obávají i v jiných položkách „vlastnictví“, zatímco pro méně majetné jsou typičtější obavy z fyzického napadení.

2.5 Důvěra v instituce

Za pozitivním vývojem pocitu bezpečí občanů stála zřejmě i stoupající důvěra v instituce. Plnou nebo určitou důvěru v policii deklarovalo v roce 1998 v našem výzkumu 52 % dotázaných, v roce 1999 dokonce již 60 % respondentů a v roce 2003 66 % dotázaných. Za další tři roky ovšem došlo k poměrně výraznému poklesu. Mírný pokles důvěry zaznamenáváme i ve vztahu k MV ČR (Graf 6).

Pokles důvěry v policii nenachází svůj odraz v celkové spokojenosti s její prací, i když také zde již byl trend postupného růstu završen.

Graf 6: Důvěra v instituce 1999–2006 (% těch, kdo uvedli „plná“ nebo „určitá důvěra“)

Tab. 4: „Jakou máte dnes k následujícím institucím důvěru?“

2006	Plná	Určitá	Malá	Žádná	Neví
Armáda	14	49	22	8	7
Policie státní	5	42	41	11	1
Soudy	5	38	35	14	7
Státní zastupitelství	5	35	33	10	17
Vězeňská zařízení	5	33	33	11	18
Média	4	45	39	12	1
Ministerstvo vnitra	4	33	35	8	7
Soukromé bezp. agentury	3	27	35	20	17
Parlament	1	20	40	34	5

Spokojenost s prací policie?	1999	2000	2001	2002	2003	2006
1. velmi spokojen	1	1	2	1	1	1
2. spíše spokojen	24	22	23	27	28	23
3. tak napůl, jak kdy	53	51	54	51	49	48
4. spíše nespokojen	19	22	18	18	17	22
5. velmi nespokojen	3	5	4	3	5	5

Spokojenost s prací policie sice v předchozích letech mírně rostla, nyní se však vrací na původní úroveň (stabilizuje se podíl víceméně nespokojených, který činí zhruba čtvrtinu populace).

2.6 Typologie obav ze zločinu

I když používáme obsáhlé baterie různorodých položek, musíme předpokládat, že se v nich obráží určitý generalizovaný vztah jedince k rizikům. Faktorová analýza většinou až v dalších krocích může odhalit specifitější skupiny rizik (obvykle jde o rizika majetková, násilná, popřípadě sexuální a ostatní). Položili jsme si proto otázku, zda nebude užitečnější hledat přímo určité typy podobně reagujících respondentů. S ohledem na působení obecného faktoru jsme museli počítat s výskytem typu „nebojácných“ a „ustrášených“, explorativně jsme však hledali určité přechodové varianty. Jako hodnotný se nám ukázal výsledek aplikace procedury K-means cluster (u baterií obav i pravděpodobnosti dohromady) zaměřené na identifikaci pěti typů.

Tri základní typy se liší mírou deklarovaných obav, příslušníci „středu“ volí hodnoty kolem stupňů 4, 5 a 6 (na desetibodové stupnici). Typ „pouze majetek“ tvoří ti, kteří deklarují nízký pocit ohrožení s výjimkou položek měřících obavy z majetkové újmy. Do typu „majetek plus další“ spadají častěji ženy, vysoká obava z majetkové újmy se zde snoubí s vyšším rizikem u některých položek souvisejících s násilím, resp. sexuálním násilím. Jako relativně adaptovaná na riziko se jeví asi polovina dotázaných, vyšší podíl zastoupení v ní mají muži.

Tab. 5: Zastoupení jednotlivých typů reakcí na riziko podle pohlaví

	Muži	Ženy	CELKEM	N	%
Bázliví	41	60	100	204	13
Majetek +	34	66	100	231	15
Hrdinové	58	42	100	486	31
Pouze majetek	68	32	100	360	23
Střed	38	62	100	289	18
CELKEM	51	49	100	1 570	100
Vyloučeno				369	

Naše závěry o rostoucím významu lokality potvrzuje třídění konstruovaných typů podle velikosti bydliště, které přineslo rovněž statisticky významné rozdíly. Odvážní realisté obývají častěji Prahu, na venkově je spíše tendence vnímat rizika jako střední. Pozoruhodné je, že podíl bázlivých a představitelů kombinace „majetek + násilí“ je relativně vyšší opět ve městech do 100 tisíc obyvatel, kde jsme zjistili vysokou míru viktimizace.

Tab. 6: Typologie obav podle velikosti bydliště

	Velikost obce						
	do 2 t.	do 10 t.	do 50 t.	do 100 t.	nad 100 t.	Praha	
Bázliví	15	14	16	25	12	18	100
Majetek +	6	11	19	26	21	17	100
Hrdinové	14	18	26	15	17	10	100
Pouze majetek	8	16	17	17	14	28	100
Střed	17	22	21	16	13	10	100

Vnímání rizik je ovlivněno také sociálním statutem, i když jde o vazbu již o něco volnější. Nižší střední třída se jeví jako relativně „ustrašenější“, takže by bylo možné uvažovat o vlivu celkové sociální deprivace. Protože však vyšší postavení nesnižuje celkový pocit ohrožení jedince a vykazuje prvky racionálního odhadu situace, lze i zde uvažovat o poměrně realistickém odhadu rizik. Pochopitelně i tady můžeme předpo-

Tab. 7: Typologie obav podle subjektivního sociálního statusu

	Vrstvy					
	Nižší	Nižší stř.	Střední	Vyšší stř.	Vyšší	
Bázliví	3,4	30,9	54,4	11,3		100
Majetek +	3,0	30,3	58,9	7,8		100
Hrdinové	6,2	25,5	59,3	8,8	0,2	100
Pouze majetek	3,3	24,4	56,4	14,4	1,4	100
Střed	3,5	26,0	64,7	5,2	0,7	100
CELKEM	4,2	26,8	58,9	9,6	0,5	100

kládat vliv odlišných možností předcházení rizikům, ať už jde o chování, anebo o úroveň technického zabezpečení. Je známou skutečností, že kriminalita v moderní společnosti není jen mezitřídní záležitostí a že poměrně vysoký podíl obětí nacházíme i v nejnižších vrstvách.

3. ZÁVĚRY

Analýza vývoje vnímání rizik ukázala některé změny za poslední období. Protože v některých klíčových položkách došlo ke změně trendu (pocit bezpečí, důvěra v policii, spokojenost s policií), bylo by především vhodné tyto indikace v dalších plánovaných výzkumech zopakovat. Uvažujeme o replikaci všech základních indikací z Aktéra 2006, redukovat by však bylo možno baterii pravděpodobnosti postižení. Naopak by mohl být učiněn pokus o přesnější postižení pocitu bezpečí: otázka na postoj by mohla být doplněna otázkou na zkušenost. Podle vzoru viktimizačních výzkumů se můžeme ptát, kolikrát se respondent v uplynulém roce cítil ne zcela bezpečně (večer v okolí bydliště).

Novou výzvou se stává opětovné zařazení baterie měřící kompliance, která využívala modelové otázky vztahující se k chování řidiče. S ohledem na spory o efekt působení nového silničního zákona by bylo užitečné vědět, zda se zvýšila ochota občanů normy dodržovat.

Naše studie ukázala význam vlivu lokality a znovu potvrdila, že vedle situace v Praze je třeba věnovat pozornost vývoji v jiných velkých městech. I když tam celkový pocit ohrožení nestoupá, není vyloučeno, že zde krystalizuje trochu odlišná struktura rizik (s vyšším důrazem respondentů na rizika násilné trestné činnosti). Zřejmě bude vhodné rozšíření analýzy i o zkoumání vlivu typu okolní zástavby.

Analýza obav ze zločinu proto opravdu musí klást důraz na zmíněné „kontexty horizontálně strukturovaných konstrukcí“ [Boers 2003: 15]. Jen tak může zajistit efektivnější prevenci. Ani návrat k systémovým teoriím rizik nebo modernizace však podle citovaného autora nemusí vést k vágním tvrzením či generalizacím o všeobecné nejistotě rizikové společnosti. Musíme ale dosáhnout hlubší úrovně terminologického rozlišení a empirické analýzy. Naše zjištění ukázala, že přinejmenším ve vztahu k aspektům lokality je obraz pocitu bezpečí v transformující se společnosti pestrý a proměnlivý. Odkazy na paradoxy proto nemohou nahradit detailní analýzu postojů, samozřejmě že na pozadí konkrétní zkušenosti.

Literatura

- ADAM, B. – BECK, U. – VAN LOON, J. (eds.) 2000. *The Risk Society and Beyond*. London: SAGE.
BAUMAN, Z. 2001. *Individualized Society*. Cambridge: Polity Press.
— 2002. „Violence in the age of uncertainty“. In: Crawford, A. (ed.). *Crime and Insecurity. The Governance of Safety in Europe*. Portland: Willan Publishing, s. 52–74.
BECK, U. 1986. *Risikogesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
BOERS, K. 1991. *Kriminalitätsfurcht*. Pfaffenweiler: Centaurus.
— 2002. „Furcht vor Gewaltkriminalität“. In: Heitmeyer, Wilhelm – Hagan, John (eds.). *Internationales Handbuch der Gewaltforschung*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, s. 1399–1422.

- 2003. *Crime, fear of crime and the operation of crime control in the light of victim surveys and other empirical studies*. Paper presented at 22nd Criminological Research Conference (PC-CRC), Strasbourg.
- BOERS, K. – GUTSCHE, G. – SESSAR, K. 1997. *Sozialer Umbruch und Kriminalität in Deutschland*. Opladen: Westdeutsche Verlag.
- BURIÁNEK, J. 1998. K pojetí zločinnosti v hypermoderní společnosti. In: *K sociologické reflexi modernizace – Studia sociologica XI* (AUC Philosophica et historica 2/1996), Praha: Karolinum, s. 61–84.
- 2001. „Bezpečnostní rizika a jejich percepce českou veřejností“. *Sociologický časopis*, Vol. 37, č. 1/2001, s. 43–64.
- 2003. „Fenomény eroze a drobné deviace (v perspektivě genderu)“. *Sborník sekce sociální patologie MČSS*.
- COHEN, S. 1980 (1972). *Folk Devils and Moral Panic*. Blackwell.
- COSTELLOE, M. et al. 2002. „The Social Correlates of Punitiveness Toward Criminal: A Study of the Czech Republic and Florida“. *The Justice System Journal*, Vol. 23/2, s. 191–220.
- CRAWFORD, A. (ed.) 2002. *Crime and Insecurity. The Governance of Safety in Europe*. Portland: Willan Publishing.
- DOUGLAS, M. – WILDAVSKY, A. 1983. *Risk and Culture*. Berkeley: Un. of California Press.
- FARRALL, S. – BANNISTER, J. – DITTON, J. – GILCHRIST, E. 1997. „Questioning the Measurement of the ‘Fear of Crime’“. *British Journal of Criminology*, Vol. 37, 4, s. 658–679.
- FEELEY, M. – SIMON, J. 1994. „The Actuarial Justice: the Emerging New Criminal Law“. In: Nelken, D. (ed.). *The Futures of Criminology*. London: SAGE.
- FERRARO, K. F. 1995. *Fear of Crime: Interpreting victimization risk*. Albany: SUNY Press.
- GAROFALO, J. 1981. „The Fear of Crime: Causes and Consequences“. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 72, 2, s. 839–857.
- HOLLOWAY, W. – JEFFERSON, T. 1997. „The risk society in an age of anxiety: situating fear of crime“. *British Journal of Sociology*, Vol. 48, No. 2, s. 255–266.
- CHIRICOS, T. – ESCHOLZ, S. – GERTZ, M. 1997. „Crime, News and Fear of Crime: Toward an Identification of Audience Effect“. *Social Problems*, Vol. 44, s. 342–357.
- KELLER, J. 1996. „Deset let rizikové společnosti“. *Sociální studia* č. 1, G 38. Brno: Masarykova Univerzita.
- KILLIAS, M. – CLERICI, Ch. 2000. „Different measures of vulnerability in their relation to different dimensions of fear of crime“. *British Journal of Criminology*, Vol. 40, No. 4, s. 437–450.
- KURY, H. 1997. „Kriminalitätsbelastung, Sicherheitsgefühl der Bürger und Kommunale Kriminalprävention“. In: Kury, Helmut (ed.). *Konzepte Kommunaler Kriminalprävention*. Freiburg: iuscrim, s. 218–295.
- O’MALLEY, P. (ed.) 1998. *Crime and Risk Society*. Aldershot: Dartmouth, Ashgate.
- 2001. „Risk, crime and prudentialism revisited“. In: Stenson, K. – Sullivan, R. R. (eds.). *Crime, Risk and Justice*. Portland: Willan Publ, s. 89–103.
- NELKEN, D. (ed.) 1994. *The Futures of Criminology*. London: SAGE.
- PECHAČOVÁ, Z. et al. 1998. „Pocit ohrožení kriminalitou v České republice“. *Sociologický časopis*, r. 34, č. 2, s. 205–219.
- REICHMAN, N. 1986. „Managing Crime Risks: Toward an Insurance Based Model of Social Control“. In: O’Malley, P. (ed.) *Crime and Risk Society*. Aldershot: Dartmouth, Ashgate, s. 49–70.
- REINER, R. et al. 2001. „Casino culture: media and crime in a winner-loser society“. In: Stenson, K. – Sullivan, R. R. (eds.). *Crime, Risk and Justice*. Portland: Willan Publ, s. 175–193.
- REUBAND, K. H. 1998. „Kriminalität in den Medien“. *Soziale Probleme* 9, s. 125–153.
- SESSAR, K. 2001. „Společnost v období transformace a strach z kriminality“. *Sociologický časopis*, r. 37, č. 1/2001, s. 7–22.
- SIMON, J. 1987. „The Emergence of a Risk Society: Insurance, Law and the State“. In: O’Malley, P. (ed.). *Crime and Risk Society*. Aldershot: Dartmouth, Ashgate.
- SIMON, J. – FEELEY, M. M. 1995. „True Crime: The New Penology and Public Discourse on Crime“. In: Blomberg, T. G. – Cohen, S. (eds.). *Punishment and Social Control*. New York: Aldine de Gruyter.
- SKOGAN, W. 1986. „Fear of Crime and Neighborhood Change“. In: Reiss, A. J. – Tonry, M. (eds.). *Communities and Crime*. Chicago: Chicago Un. Press.
- 1987. „The Impact of Victimization on Fear“. *Crime and Delinquency*, 33, 1, s. 135–154.
- SKOGAN, W. G. – MAXFIELD, M. G. 1981. *Coping with Crime*. Beverly Hills, London: Sage.

- STANKO, E. A. 1996. „Warnings to Woman: Police Advice and Women’s Safety in Britain“. In: O’Malley, P. (ed.). *Crime and Risk Society*. Aldershot: Dartmouth, Ashgate.
- 1997. „Safety Talk: Conceptualising Women’s Risk Assessment as a ‘Technology of the Soul’“. *Theoretical Criminology*, 1, 4, s. 479–499.
- TULLOCH, M. 2000. „The meaning of age differences in the fear of crime“. *British Journal of Criminology*, Vol. 40, No. 4, s. 451–467.
- WALKLATE, S. 1997. „Risk and Criminal Victimization: A Modernist Dilemma?“ *British Journal of Criminology*, 37, s. 35–45.
- 1998a. „Crime and community: fear or trust?“ *British Journal of Sociology*, Vol. 49, No. 4, s. 550–569.
- 1998b. „Excavating the Fear of Crime: Fear, Anxiety or Trust?“ *Theoretical Criminology* 2, 4, s. 403–418.
- YOUNG, J. 1999. *The Exclusive Society*. London: SAGE.

Trends in Fear of Crime in Czech Society

Summary

Security risks complete the picture of the contemporary “risk society”. Even though they are the subject of rational discourse, a complex of subjective meanings often prevails (Crawford 2002) and threatens to set off a moral panic. Well-known paradoxes of fear of crime emerge from surveys and we may ask whether the measurement of fear is infected by the perception of other, mostly social problems (Sessar 2001) or whether it represents an “epiphenomenon of watching TV” (Young 1999). The paper employs the inter-actionist model of K. Boers (2003) and supports the hypothesis of the presence of auto-regulative mechanisms that enable societies undergoing transformation (like the Czech Republic or East Germany) to react generally positively to the increase of crime rates. Using data from replicated surveys in the CR on fear of crime and victimization, the paper demonstrates the effects of risk normalisation. The feeling of security among citizens is continuing to increase, but there is one exception, i.e. the situation in Prague where attitudes reflect a higher risk of victimization. Differences between men and women as regards feelings of safety have been identified specifically in relation to victimization, but these are probably related to the question of vulnerability and experience of domestic violence. The paper shows differences in the perception of a range of particular risks in terms of both fear and likelihood. It also examines the trend in levels of trust in institutions where a decline has been detected in the recent period. In conclusion it offers a preliminary typology of attitudes to risks in terms of level of fear and particular area involved.